

Jelica Novaković-Lopušina
Filološki fakultet
Beogradski univerzitet

HOLANDSKA MEDICINSKA POMOĆ SRBIJI 1912-1920

Sažetak

Obeležavanje stogodišnjice Prvog svetskog rata - od povoda njegovom izbijanju do novonastalog mira – podstaklo je podrobnija istraživanja zaboravljenih ili zanemarenih aspekata ovog prvog globalnog vojnog sukoba u istoriji čovečanstva. Jedan od zanemarenih aspekata – možda ne toliko iz nezainteresovanosti koliko zbog pomanjkanja stručnjaka s poznavanjem holandskog jezika – jeste angažman holandskih medicinskih ekipa na tlu Srbije i Crne Gore. Sada je zahvaljujući postojanju srpske nederlandistike kao i digitalizaciji celokupne holandske štampe od 17. veka pa na ovamo javnosti dostupna izuzetno bogata građa članaka i autobiografske literature, što omogućava rekonstrukciju zaboravljenog znanja o pomoći koju su Holandani - bilo preko privatnih inicijativa, bilo institucionalizovano - pružali Srbiji i Srbima. Pored ambulante pod vođstvom hirurga dr Arijusa van Tinhovena, o kome se sada zahvaljujući prevodu njegovog dnevnika mnogo više zna, bilo je tu još mnogih zaslužnih pojedinaca, odlikovanih brojnim srpskim ordenjem za svoje humanitarno pregalaštvo. Počev od Prvog balkanskog rata pa do kraja prve poratne godine, mnogi lekari i medicinsko osoblje dolazili su, često u više navrata, kako bi pomagali u zbrinjavanju ranjenih i bolesnih. Spomenimo sledeće lekare: Van Dejk, Van Dorenbos, Van Lingbejk, Huthart, Van Hamel, Hijmans, Lineman, Van Rojen. Zatim bolničarke: De Hrote, Koning, Vermas, Kurc i bolničare: Henken i Das.

Neki od njih, poput Van Tinhovena i Van Dejka, objavljivali su svoje dnevničke zabeleške u holandskoj dnevnoj štampi još tokom rata (uglavnom u *Alhemejn Handelsblad*), da bi ih kasnije, dopunjene intervjuima, objavio integralno publicista M.J. Bruse. Putopis kroz Srbiju i Makedoniju objavio je po okončanju Drugog balkanskog rata dr Hejmans, a svoje dnevničke zabeleške je bolničarka L. Koning poverila štampi tek kasnije, tridesetih godina prošlog veka. Čitavu 1919. godinu holandsku javnost je dr Lineman obimnim člancima izveštavao o situaciji u kojoj se Srbija našla nakon svoje Golgote. Ne sme se takođe zaboraviti da su dvojica Holanđana, jedan lekar i jedan bolničar, životom platili svoje nesebično zalaganje. Zahvalnost svima njima možda stiže s velikim zakašnjenjem ali srećom ipak u okviru opšteg prisećanja.

Ključne reči: Balkanski ratovi, Prvi svetski rat, holandska medicinska pomoć Srbiji

0 Uvod

Ovaj rad predstavlja sažet prikaz mog istraživanja medicinske pomoći koju je Holandija pružala Srbiji i srpskom narodu u drugoj deceniji dvadesetog veka. Naime, digitalizacijom celokupne holandske štampe počev od 17. veka, javnosti je postala dostupna raznovrsna građa, od informativnih do autorskih članaka, od putopisa do dnevničkih i memoarskih zabeleški samih aktera. Zahvaljujući ovoj dostupnosti primarne i sekundarne literature, konačno je moguć sveobuhvatniji uvid u doprinos holandskih lekara i medicinskog osoblja, kao i udruženja i institucija koje su finansijski omogućile njihov humanitarni angažman u Srbiji i Crnoj Gori u drugoj deceniji dvadesetog veka.

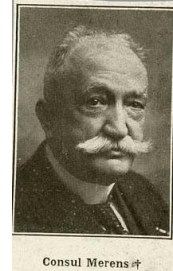
Na način i vrstu pružanja pomoći uticalo je više faktora, najpre zvanični politički stav Holandije, zatim zvanična aktivnost srpske vlade kao i aktivnost srpskih diplomatskih predstavnika u Holandiji, i na kraju angažman pojedinaca odnosno građanska inicijativa u Holandiji.

1 Balkanski ratovi 1912-1913

1.1 Prvi balkanski rat

Izbijanje Prvog balkanskog rata i potiskivanje Osmanskog carstva sa Balkana zvanična holandska politika doživljavala je pre svega kao ponovno otvaranje tzv. Istočnog pitanja. Njene simpatije ravnale su se prema interesima zapadnih sila koje su u slabljenju Osmanlija pre svega videle opasnost od jačanja ruskog uticaja na Balkanu. Zvanična Holandija se u ovom sukobu fokusirala na problem muslimanskih izbeglica pa je holandski Crveni krst usmerio svoje aktivnosti na Osmansko carstvo, Bugarsku i Grčku.

Srbiji i Crnoj Gori pomoć, dakle, nije slata zvanično već zahvaljujući osnivanju zasebnih komiteta. Oni su delovali potpuno nezavisno i samo su za transport koristili pogodnosti Crvenog krsta. U osnivače „Haškog komiteta za holandske bolnice u Beogradu“ (*Haagsche comité voor de Nederlandsche Hospitelen in Belgrado*) spadali su C.B. Tilanus, profesor ortopedske hirurgije na Univerzitetu u Amsterdamu i predsednik ovog komiteta, zatim bogati

zemljoposjednik Van Tinhoven (otac dr Arijusa van Tinhovena¹), pa lekar dr Hejmans (*Hijmans*) koji će svoje lekarske usluge staviti u službu srpskog Crvenog krsta u oba Balkanska rata, zatim gospodin Utermelen (*Utermöhlen*), direktor Kraljevske fabrike sanitetskog materijala i izumitelj elastičnog zavoja. Početkom januara 1913. srpski počasni konzul, gospodin Mejnard Merens (*Meinard Merens*, 1856-1926) organizovao je ručak za upravni odbor ovog komiteta kome je prisustvovao i general-

pukovnik De Val (*De Waal*) u ime holandskog Crvenog krsta. O zdravici su novine izvestile sledeće:

„Izrečene su mnoge srdačne reči poštovanja, kako prema energičnom angažmanu holandskih lekara i njihovog bolničkog osoblja tako i prema čitavom holandskom narodu koji je još jednom pokazao da se ne libi finansijskih žrtava ukoliko time može da ublaži sudbinu kako muslimana tako i hrišćana. U Srbiji su mu veoma zahvalni na tome.“ (*Het nieuws van den dag*, 14-01-1913)

Osim dr Hejmansa, koji je ubrzo po izbijanju rata pružio svoje hirurške usluge srpskom Crvenom krstu, u Srbiji su bili aktivni i dr Arijus van Tinhoven (*Arius van Tienhoven*, 1886-1965) i dr C. Huthart (*C. Goedhart*, 1874-?) koji su obojica odlikovani Ordenima Svetog Save i medaljama Crvenog krsta Srbije.

1.1.1 Predavanje dr Hermana Kopeschara

Autobiografsko svedočanstvo o ovom ratu ostavio je dr Herman Kopeschar (*Herman Koppeschaar*, 1866-1932) koji je postavljen za šefa crnogorskog saniteta. Osamnaestog oktobra 1913. godine. Ovaj bivši oficir sanitetske službe holandske Istočnoindijske vojske održao je predavanje u Amsterdamu na sastanku Društva za unapređenje medicine i porodiljstva pod naslovom „Ponešto o Crnoj Gori i Srbiji i

¹ „Njegov otac je jedan od najimućnijih zemljoposjednika. Zvali su ga 'zlatni plug'. Često smo on i ja odlazili na njegovo imanje.“ (Milojević, 1994: 177)

mom radu tamo“ (*Een en ander over Montenegro en Servië en mijn arbeid aldaar*). Ovo predavanje je kasnije objavljeno u Medicinskom nedeljniku, a kao zasebno izdanje izašlo je 1914. u Amsterdamu². Ovde samo jedan zanimljiv detalj iz njegovog predavanja koje nije bilo toliko uskostručno već se više bavilo kulturnoistorijskim i etnološkim zapažanjima:

“Kao što sam već naznačio: crnogorski vojnici su, zapravo, radili šta su hteli, disciplina im je bila potpuno nepoznat pojam. Kad sam tek stigao u Cetinje, istovremeno bi njih 10-20 upadalo u sobu za previjanje, pričalo, vikalo u glas, turalo nos u ono što sam ja radio s nekim od njih i jednostavno onemogućavalo normalan rad. A ko misli da bi to trebalo izmeniti strogošću, taj bi postigao suprotan efekat. Samo se strpljenjem i promišljenim potezima moglo doći do toga da se stekne nekakav autoritet i tako unese više reda u stvari, i moram odmah da dodam: to je u potpunosti uspelo. U mnogo čemu su te ljudeskare prava deca (...) Koliko god je to bilo moguće, vodili smo računa o ovim osobenostima i ubrzo nas je s velikim brojem njih vezivala uzajamna simpatija.” (Koppeschaar, 1914: 34³)

1.1.2 Pisma poručnika J. Fabijusa

Iako se radi o vojnom izveštaju a ne o zdravstvenom radniku, pisma poručnika Fabijusa objavljena 1913. daju uvid ne samo u vojna dešavanja već i u zdravstvenu situaciju oko linije fronta:

“Iskreno se divim većini stranih lekara i dr Kopesharu kako uopšte izdržavaju ovde s obzirom na kriminalnu lenjost Crnogoraca. Zamislite samo kako se lekari ovde ponašaju prema sopstvenom narodu. U Podgorici postoji bolnica za tifusare koju vodi *miss Durham*, poznata engleska putnica po Balkanu. Njoj je jedan austrijski lekar ponudio svoje usluge, ali kada je on zbog austrijske mobilizacije opozvan, crnogorski lekari su se uplašili infekcije pa su poslali jednog zarobljenog turskog sanitetliju, i to crnca, da se brine o njihovim sopstvenim zemljacima! Oni su, međutim, odbili da ih ovaj leči i otad je sve palo na *miss Durham*. (...) Moram ipak da prijavim jedan izuzetak: veliku vojvotkinju Kseniju, najmlađu kraljevu kći. Ona radi za desetoro, sve organizuje, a to nešto znači u ovoj zemlji bez organizacije. To što su stranci u mogućnosti da toliko urade, njena je zasluga.” (1913:82).

“Kod ovog naroda, to će reći, kod njihovih muškaraca ne mogu se videti suze; a i ne žale se mnogo; samo se retko kad mogu čuti da stenju, ali u njihovim očima, kod ranjenika ili rodbine kraj nečije samrtne postelje ima nečeg kao u ranjenog konja koji takođe ne zapomaže već samo tužno gleda preda se.” (1913:122).

Mnogi vojnici, međutim, nisu stradali od kuršuma i granata već od iscrpljenosti dugim ratovanjem, lošom ishranom i bednim smeštajem.

“Uostalom, za vojnike je stara istina da je broj vojnika što podlegne neprijateljskom kuršumu mali u odnosu na one što umiru od raznih bolesti. Faktori su ovde još i povoljni jer su Crnogorci po prirodi stvari naučili na surov život. Kako li će, međutim, biti u evropskom ratu, u kojom će beda na ratištu sigurno isto biti velika?” (1913:92)

² Vidi Novaković-Lopušina 1999: 163-166

³ Prevod je uzet iz Novaković-Lopušina 1999: 165

Iz ovih Fabijusovih reči možemo zaključiti da se njemu kao vojniku činilo izvesnim da protivurečnosti i zategnutosti u Evropi neće biti rešene mirnim putem. Ubrzo je dobio za pravo.

1.2 Drugi balkanski rat

Nakon što je srpski Crveni krst uputio apel preko Međunarodnog komiteta u Ženevi, holandski Crveni krst je na svojoj vanrednoj sednici od 10. jula 1913. odlučio da zvanično pošalje ambulantu u Srbiju s obzirom da u prethodnom ratu to nije bio slučaj.

I ovaj put je dr Lingbejk (*Lingbeek*) imenovan za šefa ambulante. Osoblje je stupilo u službu srpskog Crvenog krsta. Ambulanta je krenula 23. jula 1913. sa ukupno 19 članova (5 lekara, 2 lekara-asistenta, 1 sekretar, 1 šef interne službe, 6 bolničarki, 4 bolničara i 1 kuvar). Ambulanta je imala bazu u Beogradu. U Holandiju su se vratili 17. oktobra 1913. (Plaatsman, 2007: 69). Ekipu su sačinjavali lekari P.H. van Rojen (*van Rooijen*), A. van Tinhoven, A. van Hamel, F. Hejmans (*F. Hijmans*), K. Huthart (*C. Goedhart*); lekari-asistenti: J.M. Kolf (*Kolff*), G.A. Sedej (*Sedee*); šefica intendantske službe gospođa B. Lingbeek-Bessem; bolničarke H. Boumsma (*Boomsma*), P. Krebs. A.E.G. Martin, A.M.E. Monsejs (*Monsees*), K. Shiper (*C. Schipper*), A. Zvart (*Zwart*); bolničari C. van der Kolk, D. van der Molen, J.H. Nijenkemper (*Niënkemper*); sekretar J. van Vlit (*Van Vliet*) i kuvar A. Methorst.

Šef holandske bolnice u Vranju bio je dr. A. van Hamel dok su bolničarke u njegovom timu bile sestre Vermas (*Vermaes*), De Hrote (*De Grootte*) i Kurc (*Kurtz*).

U jednom članku iz 1913. možemo pročitati sledeću Van Hamelovu izjavu:

„Velikim delom se radi o ranama od granata. Vidno je da se bore dva neprijatelja koja oba poseduju dobru artiljeriju, u Turskom ratu su granate samo izuzetno eksplodirale. Ove rane od granata nažalost zahtevaju mnogo više vremena za zarastanje. Ovde imamo samo mali broj rana od bajoneta. Srpski oficiri kažu da je prethodni rat bio dečija igra spram ovog.“ (Nieuwe Tilburgsche Courant, 28-07-1913)

Doktora Van Hamela kralj Petar odlikovao je Ordenom Svetog Save kao i medaljom Crvenog krsta. Po povratku u Holandiju, holandskim humanitarcima priređen je veličanstven doček, o čemu svedoči sledeći izveštaj:

„Srpska ambulanta koja je pod vođstvom dr Van Tinhovena bila aktivna i tokom Drugog balkanskog rata, prošla je jutros kroz Glavnu železničku stanicu Amsterdama na putu za Hag. Ambulanta se sastojala od doktora Van Tinhovena i Van Hamela, dvojice lekara-asistenata i devet bolničarki. Na peronu su doček priredili gospoda M. Merens, generalni konzul Srbije, H. Mendes da Kosta, generalni konzul Crne Gore i J. Rajter, konzul Grčke. Zatim su tu bili gospodin Jos. Polak, šef biroa za unapređenje holandske trgovine i privrede na Balkanu, kao i gospodin Utermelen, izumitelj poznatog elastičnog zavoja. Prisutna su bila i trojica Srba, naime gospoda Milutinović, Randjić i Višnjić.“ (Algemeen Handelsblad, 04-10-1913)

Van Tinhoven, kome su u Valjevu asistirali sestre De Hrote i Koning kao i bolničar Henken, pred odlazak iz Srbije proglašen je za počasnog građanina Valjeva:

„Opštinsko veće Valjevo priredilo nam je veoma prijatnu pažnju u znak zahvalnosti za trud koji smo uložili za stanovnike grada i okoline time što smo im ukazali medicinsku pomoć kada više nije bilo valjevskih lekara. Svi smo pozvani na sjajan banket u hotelu Grand. Ne moram da napomenem da je bilo mnogo govorcija. Jedino što hoću da navedem jeste da su od mene hteli da naprave polu-Srbina time što su me proglasili za počasnog građanina Valjeva.“ (*Het nieuws van den dag* 02-10-1913)

Bolničarka L. Koning kasnije se u jednom intervjuu osvrnula na svoja iskustva iz Drugog balkanskog rata:

„Iako nismo bili na frontu, borili smo se sa užasnim prilikama što se higijene tiče. Ali, Srbi su bili izuzetno srdačni, to je veoma zahvalan i ljubazan narod.“ (*De Telegraaf*, 15-07-1933)

Treba još spomenuti da su u Pirotu svoj doprinos dali dr Lingbejk, dr Van Rojen, dr Hejmans i dr Huthart.

1.2.1 Putopis dr F. Hejmansa

Pred kraj boravka u Srbiji, dr Hejmans je ostvario svoj san, a to je da turistički obiđe novoosvojena područja Srbije i Grčke. U časopisu *Zemlja i njeni narodi* (*De Aarde en hare volken*) objavio je u dva nastavka (decembra 1913. i januara 1914) putopis pod naslovom: „Putovanje kroz osvojenu srpsku i grčku teritoriju (*Een reis door het veroverde Servische en Grieksche grondgebied*).

Iz ovog putopisa saznajemo da je Hejmans 20. septembra 1913. krenuo na osmodnevno turističko putovanje, najpre vozom od Beograda preko Niša i Skoplja do Soluna. Brzina često nije bila veća od 30km na sat pa on ironično, pod navodnicima, govori o jedinom brzom vozu kroz Srbiju.

„U vozu nije bilo vagon-restorana, niti se na ijednoj stanici moglo naći nešto za jelo ili piće, osim bunarske vode koju je zbog opasnosti od kolere bolje bilo smatrati neupotrebljivom.“ (Hijmans 1914: 3)

Kao i drugi njegovi sunarodnici, sa zanimanjem beleži pre svega ono što mu se čini drugačijim, egzotičnim. Na svom putu, međutim, stiže da obiđe i bolnice, kako civilne tako i vojne. Povratno putovanje iz Soluna Hejmans je najpre otpočeo vozom do Bitolja.

„Malo kasnije prošli smo grčko-srpsku granicu i oko pet popodne približili smo se Bitolju. Nismo, međutim, odmah ušli u stanicu pošto je najpre nekoliko lekara ušlo da prekontroliše putnike s obzirom na opasnost od zaraze kolerom; ova po meni nebulozna mera koštala nas je pola sata kašnjenja.“ (Hijmans 1914: 10)

Smestivši se u hotel, Hejmans razmišlja o otporu stanovništva prema savremenim klozetima i njegovoj privrženosti tzv. čučavcu.

„Taj konzervativizam ide tako daleko da su u novoj i veoma moderno opremljenoj civilnoj bolnici u Beogradu, pored svakog vodoklozeta napravili i jedan u starom stilu (mada je tamo veoma čist), kako bi ljude polagano navikavali da koriste onaj novi.“ (Hijmans 1914: 11)

Nakon posete civilnom upravniku Bitolja, Marku Novakoviću, i gradonačelniku Petru Lestareviću (koji ga je posebno oduševio svojom obrazovanošću), dr Hejmans je dobio ponudu da kolima nastavi putovanje preko Prilepa i Velesa. Pre polaska posetio je s kolegom Dedincem bitoljske bolnice.

„Najpre smo stigli do civilne bolnice, jedne male turske zgrade nadomak grada, usred grobalja. Bila je u tako lošem stanju, i mada ne tako stara, toliko propala da je bila zatvorena u očekivanju restauracije ili ponovne izgradnje. /.../

Vojna bolnica je velika zgrada, na veoma lepom mestu, malo iznad grada. Nije bila u upotrebi jer je toliko stradala od preopterećenja tokom rata da je zbog čišćenja i opravke čitava zgrada morala da bude ispražnjena. Čudnovato je videti kako su Turci ovde najnoviju opremu koristili u najzastarelijim, skoro bih rekao srednjovekovnim okolnostima. Zatečena je sjajna operaciona sala sa veoma lepim rendgenom koji je međutim bio potpuno defektan, dok je sama sala gledala na jug pa je zbog vrućine bila takoreći neupotrebljiva; prozori se nisu propisno zatvarali a umivaonici baš kao ni kolzeti malo dalje nisu imali propisni odvod. Iz ovih poslednjih su se fekalije jednostavno slivale nizbrdo, tik ispod prozora operacione sale.“ (Hijmans 1914: 15)

U Skoplju ga je komandant divizije, pukovnik Popjović, uputio kod šefa vojne bolnice.

„Ovaj kolega je bio pomalo nervozan jer je očekivao nove ranjenike, a bio je jedini lekar, pri tom nije bio hirurg. Zato me je smesta pitao da li bih bio njegov gost na ručku i eventualno mu pomogao kad pacijenti pristignu. Rado sam prihvatio oba poziva, a u međuvremenu sam obišao bolnicu koja je bila veoma dobro opremljena, iako se radilo o staroj zgradi sa užasno debelim zidovima po kojima se jasno videlo da je pre bila sagrađena za odbijanje granata nego za smeštaj bolesnika.

Samo što smo pojeli izvrsni srpski obed najavljen je dolazak pacijenata. Kako se, međutim, ispostavilo da su svi lakši ranjenici kojima nije bilo potrebno obimno zbrinjavanje, ubrzo sam bio u prilici da nastavim s razgledanjem grada, za šta su mi dodelili nekog za vodiča.“ (Hijmans 1914: 20)

Iz Skoplja je dr Hejmans 27. septembra 1913. vozom stigao u Beograd, po sopstvenom kazivanju premoren ali i prepun nezaboravnih utisaka.

2 Prvi svetski rat

Decembra 1914. osnovan je u Amsterdamu Holandski komitet za pomoć srpskom Crvenog krstu i ugroženom srpskom stanovništvu (*Nederlandsch Comité tot Steun aan het Servische Roode Kruis en de noodlijdende Servische bevolking*, 1914-1919). Za predsednika je izabran T. Bulen (*Th. Boelen*), za potpredsednicu baronica F.K.A. De Mare Ojens Van Itersum (*F.C.A. De Marez Oyens baronesse Van Ittersum*), A.J. Frelih (A.J. Frölich) bio je prvi sekretar, a njegov zamenik Hosinus de Voht (*Gosinus de Voogt*), inače autor obimne studije o Srbiji napisane i objavljenje po okončanju Drugog balkanskog rata (Voogt, 1913). Drugi sekretar bio je B. van Omen (*B. van Ommen*). Za blagajnika je imenovan T.T. Glajhman (*T.Th. Gleichmann*), a kao članica uprave spominje se još jedna dama iz visokog društva: gospođa Tjeri de Beje Doleman – Prins van Vestdorpe (*Thierry de Bye Dolleman – Prins van Westdorpe*).

Članovi komiteta bili su i.o. Mejnard Merens (*Meinard Merens*, srpski počasni konzul i počasni predsednik komiteta), general-major A.N.J. Fabijus (*A.N.J. Fabius*, spomenuti autor ratnih

J.B. de la Faj

pisama iz Crne Gore⁴), mr. J.B. de la Faj (*Jacob Baart de la Faille*, 1886-1959, istoričar umetnosti i autor zbirke priča sa južnoslovenskih prostora⁵), već spominjani lekari dr A.V.S. van Hamel, dr F. Hejmans, dr H. Kopeshar, dr K.B. Tilanus i K.F. Utermelen, kao i H. T. Vilkens (*H. Th. Wilkens*, počasni konzul Srbije u Rotterdamu).

Iz sastava članstva može se videti da se dobrim delom radi o komitetu koji je zapravo izrastao iz onog osnovanog još 1912. godine. U pitanju su, dakle, oni isti ljudi koji su uspeali da prikupe pomoć za slanje dr Van Tinhovena i njegove ekipe 1912, a potom, dakle, i avgusta 1914.

“Naš komitet je od januara ove godine poslao srpskom Crvenom krstu više pošiljki zavoja, lekova i kondenzovanog mleka i njenim posredstvom je 11. avgusta za Niš otišao jedan lekar i nekoliko bolničarki.” (De Telegraaf, 13-12-1915)

2.1 Ekipa dr Arijusa van Tinhovena

O ambulanti dr Arijusa van Tinhovena, koja je od avgusta 1914. do februara 1915. s prekidima

bila smeštena u Valjevu, naša javnost obaveštena je zahvaljujući prevodu njegovog dnevnika „Strahote rata u Srbiji“ (*De Gruwelen Van Den Oorlog in Servië*, 1915) koji je 1999. objavljen najpre fragmentarno u okviru disertacije „Srbi i jugositočna Evropa u nizozemskim izvorima do 1918“⁶, a zatim integralno 2005. kod beogradskog izdavača Utopia. U pitanju je, zapravo, samostalno izdanje dnevnčkih beležaka i intervjua koje je Van Tinhoven dao holandskom publicisti M.J. Bruseu (*M.J. Brusse*) i koji su najpre objavljivani - doduše (auto)cenzurisano zbog neutralnosti holandske štampe – u Novim roterdamski novinama (*Nieuwe Rotterdamsche Courant*), a potom

i kao zasebno izdanje, dopunjeno Van Tinhovenovom oštrom kritikom austrougarske vojske i njegovim fotografijama masakra nad srpskim civilima u Mačvi kao i rana od rasprskavajućih metaka. Obnovljeno interesovanje srpske javnosti za ovog izuzetnog lekara i čoveka ogleđa se u nekolicini manifestacija: iz štampe je upravo izašao reprint prevoda njegovog dnevnika; u okviru stalne izložbene postavke „Stradanje i humanizam. Valjevska bolnica 1914/1915“ Istorijskog arhiva Valjeva jedna soba je posvećena ambulanti Van Tinhovena; priprema se dugometražni dokumentarni film o Van Tinhovenu u režiji Slobodana Rakovića; iz štampe je izašao prevod njegovih dnevnčkih beležaka iz Drača, a uprava grada Valjeva donela je nedavno odluku da se jednoj od valjevskih ulica dodeli ime Arijusa van Tinhovena.

Osim dr Van Tinhovena, trajnu zahvalnost zaslužila je, zapravo, čitava njegova ekipa, posebno bolničar A. F. Henken koji je sredinom marta 1915, ubrzo po povratku iz Valjeva, umro od tifusa u 49. godini života.

2.1.1 Van Tinhoven u Albaniji

⁴ Fabius, 1913

⁵ Faille, 1941

⁶ Novaković-Lopušina, 1999

Van Tinhooven se februara 1915, još neoporavljen od preležanog tifusa, vratio u Holandiju da bi ubrzo potom nastavio svoj humanitarni angažman u Francuskoj. Tamo je krajem 1915. saznao za akciju Holandskog komiteta koji se ponovo aktivirao:

“Sada apelujemo na vas da nam omogućite slanje odeće, ćebadi i hrane srpskim izbeglicama, kako onima koji su ostali u Srbiji ali su pobjegli iz svojih sela, tako i onima koji su potražili utočište u Grčkoj, Albaniji i Crnoj Gori.” (De Telegraaf, 13-12-1915)

Van Tinhooven se odmah preko Rima i Barija uputio u Drač. U dnevnom listu *Alhemejn Handelsblad* (*Algemeen Handelsblad*) objavljivao je u sedam nastavaka tokom januara i februara 1916. godine dnevničke zapise o svojim pokušajima da ublaži patnje srpskih izbeglica i vojske u povlačenju. Pod nazivom “Kod Srba u Albaniji” ti su zapisi zajedno s originalnim fotografijama sada prvi put dostupni našoj javnosti zahvaljujući brošuri koju je ambasada Kraljevine Holandije u Beogradu izdala u seriji posvećenoj Holanđanima zaslužnim za razvoj holandsko-srpskih veza. Fotografije su zahvaljujući donaciji Van Tinhoovenovih unuka takođe dostupne na sajtu holandske Kraljevske biblioteke⁷.

2.2 Ekipe dr H. van Dejka (1915)

Publicista M.J. Bruse zaslužan je i za objavljivanje svedočanstava dr Van Dejka (*H. van Dijk*) iz Bitolja, gde je bio stacioniran: godine 1917. objavljena su pod naslovom “Holandska bolnica u bombardovanom gradu” (*Een Hollandsch hospitaal in een gebombardeerde stad*).

„Bio sam duboko potresen strahom, bedom koju su ovde pre svega trpele nedužne žene i deca. Skoro da nisam video nijednog vojnika. 'Zašto li toliko bombarduju Bitolj?' pitao sam. 'To im je ta njihova kultura', odgovorio je šef policije.“ (Dijk, 1917: 14)

(...)

O, bolničarke su znale za mogućnost da budu ubijene. Ali ovo polagano gušenje je stravično, to je zversko mučenje... i to isključivo nedužnih građana u bespomoćnom gradu.“ (ibid: 21)

Bolničarka M. Koning takođe je u Bitolju vodila dnevnik iz kojeg su kasnije objavljivani odlomci:

“Četiri meseca sam bila svedok bombardovanja Bitolja. Tada su nam podelili šlemove i gasmaske. Tom prilikom mi je jedan pukovnik u ime srpskog prestolonaslednika uručio Medalju za hrabrost i dao mi srpsko ime: Jelena Henriković (*Djelenna Henricowits*). Njegov otac s naima zvao Henri.” (De Telegraaf, 15-07-1933)

2.3 Ekipe Dr Dorenbosa i dr Bejersa

U leto 1915. u Niš je upućena nova ekipa holandskih lekara i medicinskog osoblja. Prvi su stigli dr P. Bejers (*Beyers*) i bolničar A. Kivenar (*Kievenaar*), a ubrzo zatim je u Niš pristigla i ekipa sa dr Dorenbosom (*Doorenbos*) na čelu, u pratnji devet bolničarki.

---

⁷: <https://www.kb.nl/themas/geschiedenis-en-cultuur/moderne-geschiedenis/fotoalbums-arius-van-tienhoven-1912-1915>

„Holandani su uvek dobrodošli, rekao je dr Subotić, šef vojnog saniteta, doktoru Dorenbosu i bolničarkama, koji su se pridružili ovom lekaru. Dr Subotić je veoma predusretljiv, veoma ljubazan i veoma uljudan čovek.

Dr Subotić će u najskorijoj budućnosti posetiti Holandiju i nadam se, da će ovaj uvaženi stručnjak biti u prilici da učvrsti svoj dobar utisak o obrazovanju holandskih lekara i medicinskog osoblja.“ (Rotterdamsch Nieuwsblad 13-10-1915)

Dr Dorenbos je kasnije prebačen za Bitolj. Bolničarke Vervej (*Verwey*), Mejan (*Meijjan*), Van Shermbejk (*Van Schermbeek*), De Vris (*De Vries*), Koning, Dorst i Hazevut (*Hazevoet*) otišle su za Kragujevac, a preostale tri: Forbs Smelcer (*Forbes Smeltzer*), Van Ojen (*Van Oyen*) i Van der Vejn (*Van der Veen*) pridružile su se u Skoplju ambulanti ledi Pedžet.

Dr Bejers i bolničar Kivenar ubrzo su poslani za Prijepolje kako bi bili na usluzi lokalnom stanovništvu. Iz Užica, krajnje železničke stanice u to vreme, dr Bejers razglednicom izveštava holandsku štampu:

„U hotelima nema mesta, u jedan sat noću našli dobar smeštaj kod nekog domaćina, ne mogu se nabaviti kola, plan je bio da Kivenar kao prvi krene volovskom zapregom i ponese prtljag, putovanje traje šest dana, ali zaprega se pokvarila, ipak smo našli kola, nevreme sa zapada je jako, biće to sveže putovanje, velika pomoć od vojnih vlasti.“ (Rotterdamsch Nieuwsblad 13-10-1915)

Dr Bejers u to vreme nije mogao da sluti da će dva meseca kasnije, tačnije 18. decembra 1915, nakon prodora austrijskih snaga, umreti od bolesti i iscrpljenosti u Novom Sadu. Vest o njegovoj smrti objavljena je u holandskim novinama koje su odale počast ovom požrtvovanom lekaru iz Brede. Bejersov pomoćnik, bolničar Kivenar, pridružio se srpskoj vojsci u povlačenju, zatim je prešao u crnogorsku vojsku gde je proizveden u lekara, i zajedno s crnogorskim jedinicama evakuisan je iz Drača. U Draču ga je sreo dr Van Tinhoven koji o tom susretu izveštava u svojim beleškama za *Alhemejn Handelsblad*:

„Petak, 28. januar 1916.

Stigavši u luku, video sam da je „Sveti Andrija“ otplovio, ali ona 93 američka sanduka sa namirnicama ležala su na doku; kad su se vojnici ukrcali, prvi oficir je, kao što je i obećao, izdao naređenje da se istovare. Jedan srpski oficir mi je dao vojnike za nošenje sanduka do našeg magacina.

Dok sam nadgledao sve to, iznenada sam čuo kako me neko oslovljava na holandskom, i pred sobom sam ugledao bolničara Kivenara koji je u avgustu krenuo za Srbiju zajedno sa dr Bejersom. Mesecima je lutao i pogubio je sav svoj prtljag. Kada su austrijske trupe u novembru krenule u ofanzivu, iscrpljeni i bolešljivi Bejers nije mogao da poče s njim. Kivenar je hteo da ostane uz njega, ali Bejers ga je molio da beži. Jedva da je imao pet minuta da pobegne. Kivenar je bio veoma potresen veću da je Bejers, o kome je govorio sa mnogo simpatije, umro.“ (Novaković-Lopušina 2016:25)

2.4 Holandske bolničarke pri engleskoj misiji

Nakon što je otpočela austrijska ofanziva, jedan deo holandskih bolničarki prešao je da radi u engleskim misijama.

Gospođa M. Koning, jedna od najpoznatijih holandskih ratnih bolničarki, nosilac više ratnih odlikovanja (i.o. Medalje za hrabrost kojom ju je odlikovao prestolonaslednik Aleksandar), vodila je ratni dnevnik, i evo šta je zabeležila o svom radu pri Stobartovoj misiji u Kragujevcu krajem 1915:

„Čujemo detonacije bombi. Protivavionska artiljerija grmi bez prestanka. Naši bolesnici moraju u beg. Teške pacijente brzo smeštaju u automobile i ostavljaju ih da leže negde u nekoj dolini. Mnoge bolničarke i bolničari uprtili su ranjenike i nose ih u brda. U kratkom roku naša poljska bolnica sasvim je ispražnjena. Kakav strah...
Pozvali su nas kod uprave Stobartove misije. Ubuduće će pacijente svakog jutra, čim budu previjeni, odnositi u brda s obzirom da postoji bojazan od novih vazdušnih napada.“
(Soerabaijsch handelsblad 01-02-1936)

Holandske bolničarke ostale su u Kragujevcu i tokom nemačke okupacije.

„Najstrašnije što sam u to vreme doživela bilo je kad sam jednom ušla u jednu austrijsku bolnicu gde je ležalo četrdesetak dečaka od 12-16 godina. Svima su stopala bila promrzla i bili su potpuno izgadneli. Kao da sam ušla u zverinjak kad smo tamo uneli prve šolje mleka.“
(De Telegraaf, 15-07-1933)

Kao što je već spomenuto, tri holandske bolničarke prešle su u Skoplje u ambulantu ledi Pedžet.

3 Pomoć srpskim ratnim zarobljenicima u Holandiji

Zahvaljujući holandskom novinaru Henriju Habertu (1919), a stotinak godina kasnije i holandskim i srpskim entuzijastima (pre svih Džonu Stinenu i Fabijanu Vendrihu) okupljenim oko sajta www.secanje.nl, prikupljeni su brojni podaci o sudbini srpskih ratnih zarobljenika koji su se pred kraj Prvog svetskog rata zatekli u Holandiji - bilo tako što su pobjegli iz nemačkog zatočeništva, bilo tako što su tamo došli nakon raspuštanja nemačkih logora - i tamo u velikom broju podlegli posledicama španskog gripa. Smrtnost je, nažalost, bila najveća među interniranim Srbima i iznosila je 50%.

„U januaru 1919. godine Španska groznica je izbila među ovim zatvorenicima, od kojih su mnogi bili slabi i bolesni posle više od četiri godine od mobilizacije. Posebno zbog činjenice da je do tada već 4.186 Srba u Holandiji već učestvovalo u Balkanskim ratovima u godinama pre izbivanja Prvog svetskog rata. Između 11. januara i 7. februara 1919. godine, odnosno u periodu od četiri sedmice 86 srpskih vojnika je umrlo u Holandiji zbog groznice. Još pet Srba je umrlo u Holandiji zbog različitih uzroka pre sredine januara 1919.“⁸

Još tokom 1917. aktivirao se Komitet za pomoć srpskim ratnim zarobljenicima (*Comité ten bate van Servische krijgsgevangenen*). Po kazivanju našeg tadašnjeg poslanika u Hagu, Milana Milojevića, osnovala ga je grofica Geluz iz Nejmehena (Milojević, 1994:167), ali iz ove njegove transkripcije prezimena⁹ nije moguće rekonstruisati original. Moguće da se radi o onoj istoj

---

⁸ www.secanje.nl

⁹ Milojević je u svojim memoarima takođe pogrešno transkribovao prezime *Van Tienhoven* kao Van Tanhoven.

grofici *F.C.A. De Marez Oyens baronesse Van Ittersum* koja je učestvovala i u osnivanju Komiteta za pomoć srpskom Crvenom krstu i ugroženom srpskom narodu i čiji je predsednik bio Bulen. Oba komiteta bila su paralelno aktivna i održavala vezu s našim poslanstvom. Počasni predsednik prvopomenutog komiteta bio je srpski počasni konzul Mejnard Merens, a članice upravnog odbora bolničarke L. Koning i E. van Omen (*Elly van Omen*). U hotelu Belvi (Bellevue) organizovali su dobrotvorno umetničko veče uz nesebičnu saradnju sledećih umetnica: Henrijeta Rol (*Henriette Roll*), Ana Ris-Rol (*Anna Ris-Roll*), Sefa Jansen (*Sepha Jansen*) i Anet Ritmejer (*Annette Rietmeyer*). Tom prilikom gospođa Koning održala je kratko predavanje prikazujući pri tom slajdove sa svog trostrukog boravka u Srbiji. Nedugo zatim, u hotelu Evropa u Amsterdamu organizovana je 4. marta 1919. umetnička čajanka u korist srpskih bolesnika u Holandiji. (*Algemeen Handelsblad* 03-03-1919) Ovakve humanitarne čajanke su od 1917. očigledno postale praksa, kako u svojim memoarima navodi naš tadašnji poslanik u Hagu, dr Milojević (1994: 170). Bolničarka L. Koning obilazila je na Milojevićeovu molbu gradove i bolnice gde je bilo bolesnih Srba, a bilo ih je u Nejmehenu, Enshedeu, Dordrehtu, Milihenu.

„Zahvaljujući takvim malim dokazima simpatije bolesnici zaboravljaju svoju patnju i trgnu se načas iz svojih melanholičnih misli koje ih uvek nanovo ophrvaju.

’Kako li je u Srbiji? Jesu li mi roditelji još živi, žena, deca, braća, sestre? U kakvom li ću ih stanju ponovo videti? Stoji li nam kuća još? Jesmo li kao što smo nekad bili ili smo osiromašili?’ Koliko li će njih po povratku čuti da su im bližnji stradali od bombi? Koliko li ih je pomrlo od gladi i nemaštine? U Srbiji je preživelo malo ljudi, čula sam nekog kako kaže.“ (De Telegraaf, 23-02-1919)

Pomrli srpski ratni zarobljenici sahranjeni su najpre na nekoliko grobalja u Holandiji, da bi 1937. u dogovoru s jugoslovenskim vlastima njihovi posmrtni ostaci bili ekshumirani i prebačeni, što na srpsko Polje časti blizu Pariza, što u Jindrihovice u Češkoj.

4 Poratna pomoć

Završetak Prvog svetskog rata nije značio i kraj holandske medicinske pomoći Srbiji. Na molbu srpske vlade, Holandski komitet za pomoć srpskom narodu aktivirao se 1918. s novim zadatkom:

“Zemljaci!

Srbija, koja je na početku svetskog sukoba već imala za sobom dva rata, ušla je u svoju sedmu ratnu godinu. Nijedan od zaraćenih naroda nije propatio kao ovaj koji sa stanovništvom od četiri i po miliona sada oplakuje više od milion mrtvih.

Vojska je pre i tokom povlačenja preko Albanije izgubila 300.000 ratnih zarobljenika.

Zvanična saopštenja srpskog Crvenog krsta govore da je samo njih 50.000 ostalo u životu;

preostali su pomrli usled nedostatka hrane i nege. U okupiranoj zemlji se rečima ne daju opisati jad i beda. Nedostatak hrane i odeće predstavlja katastrofu za srpsku decu, a tuberkuloza je upotpunila učinak gladi i iscrpljenosti. Samo u Beograd sada leži više od 8000 ovih malih stradalnika koji strpljivo čekaju kraj svog jasnog života.

Muškarci i žene Holandije! I vi ste u vašoj istoriji znali za teška vremena kada ste se dugi niz godina borili za slobodu i opstanak. I vi sada osećate teret vremena, ali ste uvek bili među prvima kad je valjalo olakšati patnju svih onih naroda pogođenih današnjom svetskom katastrofom. Ovde se radi o opstanku tog hrabrog malog naroda koji će bez pomoći sa strane

izumreti od gladi i nestašice. Pomozite vašim priložima koje će sa zahvalnošću primiti blagajnik gospodin Gebel, Lange Vorhaut 14, Den Hag. Čitav civilizovani svet biće zahvalan našim pokušajima da ublažimo neizrecivu patnju srpskog naroda.“ (De Telegraaf 11-10-1918)

Dr Kopeschar je početkom 1919. uputio poziv holandskim lekarima i bolničarima da se prijave za civilnu misiju u Srbiji. Javilo se njih sedamdesetoro.

Prvog aprila 1919. krenula je prva grupa: A. van Hamel (koji je već dvaput bio u Srbiji), dr J.E. Lineman (*Lieneman*), J.H. de Hartoh (*De Hartogh*) sa suprugom, K. der Kinderen, A.P.G. van Mameren (odlikovan 1920. Ordenom Svetog Save), A.J. Koen (*Cohen*). S njima je pošlo osam bolničarki i dva bolničara.

Holandska civilna misija poslala je za Beograd početkom aprila 1919. kako bi pre svega pružili svoje usluge u Sandžaku, Makedoniji i jugoistočnoj Srbiji. U Prijepolju su ostali doktori Lineman i Der Kinderen sa bolničarkama Dornbos i Hohevejn i bolničarem Dasom, dok su dr Van Hamel i dr Van Mameren sa bolničarkama Vermas, van der Zvan i Kat nastavili put za Novi Pazar. U svom pismu od 26. septembra 1919. Van Hamel o Novom Pazaru piše sledeće:

„Zatekli smo tu dve zgrade opremljene kao bolnice, ili bolje rečeno, namenjene kao bolnice, jer o opremi teško da je moglo biti govora. Većina bolesnika ležela je u ritama na podu. Ako se uzme u obzir da ovde još uvek vlada pegavi tifus, onda se donekle stiče utisak o prilikama. Otpočeli smo puni elana, misleći da dva holandska lekara i tri bolničarke mogu da dovedu stvari u red. Morali smo, međutim, ubrzo da uvidimo kako se radi o nemogućem zadatku. Jednostavno nije bilo ničeg, ni čaršava, ni ćebadi, ni odeće. Neki pacijenti su danima ležali u odeći u kojoj su došli. Isto je bilo stanje i sa zavojima i ostalim. Naravno da su okolnosti i zabačeni položaj Novog Pazara bili opravdanje. Ne može se, međutim, poreći da su Srbi u mirnodopska vremena veoma indolentna bića. U ona vremena sve je išlo glatko, a sada sporo da ne može sporije. U doba mira ovde vlada centralizacija bez premca u svetu. I najsitnije izdatke za bolnicu napr. mora najpre da odobri desetak autoriteta, a na kraju Ministarstvo u Beogradu. Suviše je reći da to u ova vremena traje mesecima.“ (Algemeen Handelsblad 07-11-1919)

Što se čuvene bolničarke Koning tiče, ona je čitavu tu 1919. godinu pomagala u osnivanju bolnica i sirotišta, najpre u službi srpske a potom američke vlade. (De Telegraaf, 15-07-1933)

4.1 Pisma dr J.E. Linemana

Rođeni Amsterdamac, dr J.E. Lineman (*Lieneman*, 1884-1979), izveštavao je u 43 nastavka, od kraja 1919. do kraja 1920. godine, o svojim zapažanjima tokom boravka u Srbiji. U pitanju su obimni članci pod naslovom Pisma jednog holandskog lekara (*Brieven van een Hollandsch geneesheer*), koji svedoče o njegovom interesovanju ne samo za zdravstvene već i za političke, kulturne i etnološke posebnosti zemlje u kojoj je radio.

„U sastavu medicinske misije u Srbiji, pozvan sam da kao lekar primenim koliko-toliko higijene u tek osvojenom području Sandžaka, južno od starih granica Srbije. Ovde sam zatekao prilike koje izazivaju takvo živo interesovanje da sam smatrao korisnim da upoznam holandsko čitalaštvo sa svojim utiscima i zapažanjima.“ (Algemeen Handelsblad, 08-12-1919)

5 Zaključak

Bez obzira na spoljnopolitičko držanje Holandije, koje se druge decenije dvadesetog veka menjalo od sukoba do sukoba, obim pomoći koji je iz te zemlje upućen u Srbiju, što u materijalu što u ljudstvu, bio je impozantan i zaslužuje trajno uvažavanje. Ne smemo zaboraviti da je bilo i žrtava s holandske strane: od posledica tifusa po povratku u Holandiju početkom 1915. preminuo je bolničar Henken. Krajem te iste godine od bolesti i iscrpljenosti u Novom Sadu umro je lekar dr Bejers.

Ovaj rad posvećen je svima njima u znak dubokog uvažavanja i zahvalnosti.

Bibliografija

Algemeen Handelsblad 04-10-1913
Algemeen Handelsblad 03-03-1919
Algemeen Handelsblad 07-11-1919
Algemeen Handelsblad, 08-12-1919
De Telegraaf, 13-12-1915
De Telegraaf 11-10-1918
De Telegraaf, 23-02-1919
De Telegraaf, 15-07-1933
Het nieuws van den dag 14-01-1913
Het nieuws van den dag 02-10-1913
Nieuwe Tilburgsche Courant, 28-07-1913
Rotterdamsch Nieuwsblad 13-10-1915
Soerabaijsch handelsblad 01-02-1936

Fabius, J. 1913. *Met Bulgaren en Montenegrijnen. Brieven van een oorlogscorrespondent.* Utrecht

Faille, J.B. de la. 1941. *Flitsen uit het Joegoslavisch volksleven.* Leiden

Habert, Henri. 1919. *Binnen het prikkeldraad. Naar verhalen van uitgeweken Serviërs.* Amsterdam

Hijmans, F. 1913-1914. „Een reis door het veroverde Servische en Grieksche grondgebied.“ U: *De Aarde en hare volken*, 12/1913 i 1/1914

Koppeschaar, H. 1914. *Een en ander over Montenegro en Servië en mijn arbeid aldaar.* Amsterdam

Milojević, Milan. 1994. *Balkanska ravnoteža.* Beograd

Novaković-Lopušina, J. 1999. *Srbi i jugoistočna Evropa u nizozemskim izvorima do 1918*. Beograd: Revision.

Novaković-Lopušina, J. 2016. *Sa Srbima u Albaniji: Iz dnevnika dr Arijusa van Tinhovena*. Beograd: Ambasada Kraljevine Holandije.

Plaatsman, Bas. 2007. *De Nederlandse Rode Kruis ambulance in het Osmaanse Rijk ten tijde van de Eerste Balkanoorlog (1912-1913)*. Universiteit Utrecht (neobjavljen master rad)

Tienhoven, Arius van. 1915. *De gruwelen van den oorlog in Servië. Het dagboek van den oorlogs-chirurg*. Rotterdam: Brusse.

Tinhoven, A. van. 2005. *Strahote rata u Srbiji. Dnevnik ratnog hirurga*. Beograd: Utopia

Voogt, Gosinus de. 1913. *In den Balkan na den vrede. Servië en de Serviërs*. Leiden